

Jerzy Bednarek

Instytut Pamięci Narodowej

ORCID: 0000-0002-0312-7184

Archiwum osobiste Anny Poray-Wybranowskiej (1919–2013) w zasobie Instytutu Pamięci Narodowej

Archiwum osobiste Anny Poray-Wybranowskiej – osoby wyjątkowo zasłużonej dla dokumentowania pomocy, jakiej Polacy udzielili Żydom w latach drugiej wojny światowej – zostało przejęte przez Instytut Pamięci Narodowej (IPN) w 2019 r., jako dar jej testamentowej spadkobierczyni – Anny Ronij. Materiały archiwalne, które liczą w sumie 319 j.a. i 3,5 m.b., włączono formalnie do zasobu archiwalnego IPN 29 września 2020 r. na podstawie art. 29 ustawy o Instytucie. Zgodnie z nim, IPN w zakresie działalności archiwalnej, współpracując zarówno z instytucjami, jak i z osobami prywatnymi z kraju i zagranicy,

gromadzi, ewidencjonuje, przechowuje, opracowuje, zabezpiecza i udostępnia dokumenty zbrodni z lat 1917-1990 oraz dokumenty ukazujące fakty i okoliczności dotyczące losów Narodu Polskiego w latach 1939-1990 i informujące o poniesionych ofiarach i wyrządzonych szkodach¹.

¹ Zob. Dz.U. z 2023 r., poz. 102, Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (tekst jednolity). Należy dodać, że w przypadku darów osób fizycznych ustawowe daty często mają charakter umowny, a przekazywane w całości spuścizny, kolekcje lub zbiory archiwalne – „ukazujące fakty i okoliczności dotyczące losów Narodu Polskiego w latach 1939-1990” – w wielu wypadkach poza te cezury nie wykraczają.

Należy dodać, iż stale rosnące zainteresowanie IPN zachowanymi w różnej formie spuściznami osób prywatnych, które często stanowią unikalną dokumentacją skomplikowanym losów Polski i Polaków w XX wieku, wynika z realizacji uruchomionego w Instytucie w 2017 r. projektu dokumentacyjnego, który nazwano „Archiwum Pełne Pamięci”².

Il. 1. Anna Poray-Wybranowska (AIPN)

Postać Anny Poray-Wybranowskiej doczekała się zaledwie kilku krótkich tekstów biograficznych opublikowanych w większości krótko po jej śmierci w 2013 r.³ Tymczasem ciekawe koleje jej losów, propolska aktyw-

² Szerzej o projekcie, jego założeniach i efektach realizacji zob. „...aby każdy okruch historii został uratowany!”. *Archiwum Pełne Pamięci*, red. T. Gallewicz-Dołowa, W. Kujawa, Warszawa 2021, ss. 504.

³ Zob. J. Żaryn, *Zmarła Anna Poray-Wybranowska, działaczka polonijna, Dama Maltańska*, „wPolityce”, 22 VIII 2013 r., <https://wpolityce.pl/polityka/164721-zmarla-anna-poray-wybranowska-dzialaczka-polonijna-dama-maltanska-pani-aniu-jak-dobrze-i-madrze>

ność na emigracji w Kanadzie, gdzie spędziła ponad 50 lat swojego życia, ogromny dorobek na rzecz trwałego upamiętnienia polskich Sprawiedliwych i wreszcie zachowane po niej bogate archiwum osobiste zasługują z pewnością na większą uwagę, i to nie tylko historyków dziejów najnowszych, ale i archiwistów, zajmujących się badaniem i opisem specyficznych całości archiwalnych, jakimi są archiwa osobiste. Takie przekonanie stało się też punktem wyjścia dla określenia zasadniczego celu niniejszego szkicu, jakim jest wprowadzenie do obiegu naukowego podstawowych informacji o życiu, dorobku i spuściźnie archiwalnej Anny Poray-Wybranowskiej.

Urodziła się 10 lutego 1919 r. w Ściborzycach, jako córka Wacława Popiela⁴ i Zofii z domu Krasickiej⁵. Pochodziła z dobrze zasłużonych dla

swoje-zycie-wypelnilas [dostęp: 04.08.2023 r.]; A. Ronij, *śp. Anna hr. Poray-Wybranowska (1919-2013)*, „Głaukopis” 29, 2013, s. 374-378; M. J. Chodakiewicz, *Pani Anna*, „wSieci Historii” 8 (15), 2014, s. 46-48. Ostatnio postać Anny Poray-Wybranowskiej przypomniał R. Buliński – pracownik Archiwum IPN w Warszawie – w krótkim tekście opublikowanym na portalu „Przystanek Historia” pt. *Anna Poray-Wybranowska. Zachować ślad*, <https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/polacy-ratujacy-zydow/99714,Anna-Poray-Wybranowska-Zachowac-slad.html> (dostęp 4 VIII 2023 r.).

⁴ Wacław Popiel urodził się 10 IV 1879 r. w małopolskich Ściborzycach. Był synem Pawła Popiela (1837-1910) – publicyisty i profesora prawa rzymskiego w Szkole Głównej Warszawskiej i Marii z Zamoyskich (1847-1931). Jego dziadek – Paweł Popiel (1807-1892) – był znanym politykiem konserwatywnym, publicystą, członkiem Akademii Umiejętności, posłem do Sejmu Krajowego Galicyjskiego i współzałożycielem krakowskiego „Czasu”. Wacław Popiel ukończył gimnazjum klasyczne w Krakowie, a następnie studiował na Wydziale Rolniczym Uniwersytetu Wrocławskiego. Po ślubie z Zofią Krasicką w 1908 r. zarządzał majątkiem swoich teściów w Chołoniowie na Wołyniu, a od 1922 r. wykupionymi od niemieckiego właściciela majątkami Kostrzynek i Mościska, położonymi na pograniczu Wielkopolski i Kaszub (historyczna Krajna). Po śmierci żony w 1926 r., zgodnie z jej ostatnią wolą, ożenił się z siostrą jej matki – Józefą Chłapowską (1870-1945), która zgodziła się otoczyć opieką ósemkę osieroconych przez Zofię dzieci (Maria, Stanisław, Paweł, Zofia, Jadwiga, Anna, Wanda, Cecylia). We wrześniu 1939 r. brał udział w obronie Warszawy. Po jej upadku powrócił do Kostrzynka, gdzie został aresztowany przez Niemców. Więziono go w Wyrzysku i Bydgoszczy, a od wiosny 1940 r. w niemieckim obozie koncentracyjnym Stuthoff, gdzie zmarł 23 VI 1940 r. AIPN, sygn. 3957/250 („Materiały dotyczące Wacława Popiela, w tym odpis aktu urodzenia, biografie, artykuły, korespondencja, a także relacja na temat jego śmierci w Konzentrationlager Stutthof”), s. 1-45. Zob. też: R. Kapczyńska, *Wacław Popiel patron TUL w Brzostowie*, „Polski Uniwersytet Ludowy. Kwartalnik Towarzystwa Uniwersytetów Ludowych” 4 (75), 2007, s. 81-85; R. Kapczyńska, *Wacław Popiel herbu Sulima*, Mazańcowie 2014.

⁵ Zofia Popiel z domu Krasicka urodziła się 13 VI 1885 r. w majątku Skurcze na Wołyniu. Była córką Marii z Chłapowskich (1866-1932) i Franciszka Ksawerego Krasickiego (1853-

Rzeczypospolitej rodzin ziemiańskich. Popielowie, herbu Sulima z przydomkiem Chościak – przodkowie ze strony jej ojca – wywodzili się z niezamożnej szlachty ruskiej osiadłej w Małopolsce Wschodniej w początkach XV wieku. Z kolei rodzina jej matki miała swoje korzenie w rodach Chłapowskich (herbu Dryja) i Krasickich (herbu Rogala). Wychowała się w domu bardzo religijnym, ukształtowanym przez konserwatyzm i głęboki patriotyzm. Przekonanie o konieczności służby dla społeczeństwa i ojczyzny w imię tych wartości towarzyszyło jej do końca życia.

W latach 1928-1937 uczyła się w renomowanym prywatnym gimnazjum żeńskim prowadzonym przez siostry Zgromadzenia Najświętszego Serca Jezusa w Polskiej Wsi, niedaleko Pobiedzisk w Wielkopolsce. Nauka nie sprawiała jej żadnych trudności, a w wolnych chwilach angażowała się dodatkowo w działalność utworzonej w szkole drużyny harcerskiej, którą kierowała. Egzaminu maturalnego zdała z wyróżnieniem w kwietniu i maju 1937 r. uzyskując z wszystkich przedmiotów oceny bardzo dobre. Po ukończeniu gimnazjum kontynuowała naukę za granicą. W roku szkolnym 1938-1939 studiowała w Belgii, w funkcjonującej od początku lat dwudziestych Katolickiej Społecznej Szkole Kobiecej w Brukseli (*Ecole sociale catholique féminine de Bruxelles*)⁶.

Po wybuchu wojny razem z ojcem znalazła się w Warszawie, gdzie mieszkał jej starszy brat Stanisław⁷. Zaangażowała się w obronę stolicy służąc ochotniczo jako sanitariuszka i łączniczka. Dzięki kontaktom ojca i brata, związanego z Rycerskim Zakonem Krzyża i Miecza kpt. Władysława Polesińskiego, udało się jej opuścić Warszawę i wyjechać do Włoch w listo-

1915). Jej pradziadek – gen. Dezydery Chłapowski (1790-1879) – który walczył u boku Napoleona, a później w powstaniu listopadowym i Wiośnie Ludów – był prekursorem ruchu organicznikowskiego w Wielkopolsce. W dzieciństwie przez rok przebywała w Zgromadzeniu Sióstr Sercanek w Pressbaum pod Wiedniem. Następnie przez kilka lat mieszkała z matką i nieuleczalnie chorym bratem Kazimierzem we Wrocławiu, gdzie znalazła dla niego odpowiednią opiekę lekarską. Po jego śmierci pomagała rodzicom prowadzić majątek w Chołoniowie. Zmarła 7 VII 1926 r. w szpitalu w Bydgoszczy, w wyniku komplikacji po urodzeniu ósmego dziecka. Zob. AIPN, sygn. 3957/251 („Materiały rodzinne dotyczące Zofii Popiel z domu Krasickiej, w tym akta metrykalne, artykuły”), k. 2, 4-7.

⁶ AIPN, sygn. 3957/237 („Materiały dotyczące edukacji”), s. 1-2; AIPN, sygn. 3957/235 („Życiorysy i biografie”), s. 1-3.

⁷ Stanisław Popiel, urodzony 12 XI 1910 r., był najstarszym synem Waclawa i Zofii. Do wybuchu II wojny światowej pracował jako sędzia w Warszawie. Aresztowany w 1943 r. przez Niemców w Warszawie, zginął w tym samym roku rozstrzelany na Pawiaku lub – według innej wersji – w niemieckim obozie koncentracyjnym w Lublinie (Majdanek). AIPN, sygn. 3957/288 („Historia rodu Popiel, w tym mapy Mościsk i Kostrzynka”), s. 148-149; D. Miszewski, *Ład międzynarodowy w ideologii Rycerskiego Zakonu Krzyża i Miecza w czasie drugiej wojny światowej*, „Saeculum Christianum” 22, 2015, s. 254.

padzie 1939 r., jako opiekunka dzieci jednego z radców ambasady polskiej przy Stolicy Apostolskiej⁸. We Włoszech poświęciła się studiom. Ukończyła letni Uniwersytet dla Cudzoziemców w Perugii, uzyskując dyplom nauczania języka włoskiego za granicą. W kwietniu 1941 r. rozpoczęła studia wyższe na Wydziale Nauk Politycznych Uniwersytetu w Perugii. Ukończyła je w czerwcu 1944 r. z pierwszą lokatą pisząc pracę dyplomową na temat „Człowiek i państwo w encyklikach papieskich z XIX i XX wieku”⁹.

W lipcu 1944 r., po ukończeniu szkolenia w wyzwolonym przez alianców Rzymie, została pracownikiem Delegatury PCK przy II Korpusie Polskim. Wiosną 1945 r. wstąpiła do Pomocniczej Wojskowej Służby Kobiet, a w kwietniu 1946 r. ukończyła Szkołę Podchorążych Rezerwy. Służyła później w Archiwum i Muzeum Polowym II Korpusu Polskiego. W trakcie reformowania II Korpusu Polskiego znalazła się w powołanym przez rząd Wielkiej Brytanii Korpusie Przystosowania i Rozmieszczenia, którego zadaniem była demobilizacja żołnierzy PSZ i przygotowanie ich do pracy zawodowej na Zachodzie. Przeniosła się do Anglii, gdzie we wrześniu 1947 r. ukończyła kilkumiesięczny kurs ogrodniczy¹⁰. W tym samym miesiącu w Leominster wyszła za mąż za znacznie starszego od siebie wdowca mjr. Jana Poray-Wybranowskiego, podczas wojny związanego z konspiracją narodową¹¹. Po roku doczekali się pierwszego dziecka, córki Joanny, która

⁸ AIPN, sygn. 3957/236 („Materiały osobiste, w tym akta metrykalne, dowody tożsamości”), s. 27.

⁹ AIPN, sygn. 3957/237 („Materiały dotyczące edukacji”), k. 4-22.

¹⁰ AIPN, sygn. 3957/239 („Materiały dotyczące służby wojskowej w Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie, w tym w 2. Korpusie Polskim”), s. 1-8.

¹¹ Jan Poray-Wybranowski „Radosz” urodził się 18 VI 1892 r. w Tuczapach na Lubelszczyźnie. Ukończył gimnazjum realne w Lublinie, następnie studiował w Akademii Rolniczej w Taborze (Czechy) zdobywając specjalność inżyniera agronoma. W 1914 r. poślubił Elżbietę Swinarską (1888-1946), z którą miał czwórkę dzieci (Marię, Kazimierza, Józefa i Annę). Brał udział w Powstaniu Wielkopolskim (1918-1919) i w Powstaniach Śląskich (1919-1921). W latach 1918-1926 służył w 17. Pułku Ułanów Wielkopolskich. W 1925 r. ukończył kurs jeździecki w renomowanej Szkole Kawalerii w Saumur we Francji (1925 r.). Po przejściu na własną prośbę do rezerwy zarządzał majątkiem Obra w Wielkopolsce. Rozwinął tam znaną w całym kraju hodowlę koni anglo-arabskich. Po wybuchu wojny zaangażował w działalność konspiracyjną ruchu narodowego. Od maja 1944 r. pełnił funkcję komendanta Okręgu VIII NSZ (często-chowsko-śląskiego), a od początku 1945 r. Okręgu X NSZ (poznańskiego). W październiku 1944 r. został awansowany do stopnia majora. W 1946 r. udało mu się przedostać do Włoch, gdzie wstąpił do Polskiego Białego Krzyża na Emigracji – stowarzyszenia niosącego pomoc ofiarom wojny, utworzonego przy II Korpusie Polskim w końcu września 1946 r. Zmarł po długiej chorobie w Nowym Jorku 27 V 1959 r. Został pochowany na cmentarzu Saint Charles. AIPN, sygn. 3957/276 („Materiały osobiste oraz dokumenty dotyczące służby wojskowej, w tym w Narodowych Siłach Zbrojnych”), s. 1-3; AIPN, sygn. 3957/278 („Materiały dotyczące pogrzebu, w tym wycinki prasowe i projekt techniczny nagrobka”), s. 6.

niestety zmarła po sześciu latach na białaczkę. Mieli jeszcze dwóch synów – urodzonego w 1950 r. Wojciecha i dwa lata młodszego Jerzego¹².

Po dwuletnim pobycie w Anglii rodzina Poray-Wybranowskich w kwietniu 1949 r. wyjechała do Argentyny. Tam, w Buenos Aires, Anna uzyskała dyplom tłumacza języka hiszpańskiego na język francuski. Po śmierci córki, jesienią 1954 r. rodzina przeniosła się do Stanów Zjednoczonych, do Nowego Jorku. Z małymi dziećmi znaleźli się tam w ciężkiej sytuacji materialnej i aby się utrzymać Anna musiała podjąć m.in. pracę sprzątaczką i sprzedawczynią na targu. Pomimo tego nie zamierzała rezygnować z nauki i podnoszenia swoich kwalifikacji. Rozpoczęła studia biblioteczne na Uniwersytecie Columbia, zdobywając w czerwcu 1957 r. dyplom magistra. Niestety, podjętych równocześnie studiów doktoranckich z romanistyki nie zdołała ukończyć z powodu ciężkiej choroby jej męża, który zmarł w maju 1959 r. mając 67 lat. Dwa lata później, pomimo otrzymania upragnionej pracy na etacie w bibliotece koledżu w Poughkeepsie, wyjechała z synami do Kanady. Osiedli na stałe w Montrealu. Przez następne 25 lat pracowała w zawodzie bibliotekarza. Była zatrudniona m.in. w Bibliotece Uniwersytetu w Montrealu, Bibliotece Izby Lekarskiej prowincji Quebec i w Bibliotece Uniwersytetu Quebec w Montrealu. Zajmowała się m.in. wypożyczaniem i opracowaniem zbiorów oraz renowacją starodruków. W Bibliotece Uniwersytetu Quebec awansowała na stanowisko dyrektora służb technicznych. Przeprowadziła tam pionierską komputeryzację całego zgromadzonego zasobu bibliotecznego¹³.

Uzyskana przez nią w Montrealu stabilizacja zawodowa i finansowa sprzyjała zaangażowaniu się w działalność Polonii i polskich organizacji emigracyjnych. W znaczący sposób współpracowała z Polskim Instytutem Naukowym w Kanadzie. W latach 1980-1988 pełniła społecznie funkcję dyrektora Biblioteki Polskiej, mającej swoją siedzibę na Uniwersytecie McGill w Montrealu, liczącej już wówczas ponad 40 tys. woluminów, co czyniło ją największą polską biblioteką na kontynencie amerykańskim. Przez kilka lat (1976-1980) była także sekretarzem generalnym Instytutu¹⁴.

¹² AIPN, sygn. 3957/284 („Korespondencja dotycząca historii rodzin Poray-Wybranowskich i Popielów”), s. 17.

¹³ AIPN, sygn. 3957/235 („Życiorysy i biografie”), s. 8-9; AIPN, sygn. 3957/248 („Wycinki prasowe dotyczące Anny Poray-Wybranowskiej”), s. 1-26.

¹⁴ AIPN, sygn. 3957/235 („Życiorysy i biografie”), s. 10, 12. Por. H. M. Pappius, S. Władysiuk, *Polski Instytut Naukowy w Kanadzie i Biblioteka im. Wandy Stachiewicz*, <https://www.mabpz.org/publikacje-b/polski-instytut-naukowy-w-kanadzie-i-biblioteka-im-wandy-stachiewicz-2> (dostęp z 4 VIII 2023 r.).

Od końca lat 70. XX w. z dużą determinacją, nie szczędząc własnych środków finansowych, zaangażowała się w upamiętnienie Polaków ratujących Żydów w latach okupacji niemieckiej. Nie mogła pogodzić się z nieprawdziwymi, krzywdzącymi i niestety powszechnymi wówczas na Zachodzie opiniami, iż za Holokaust powinni odpowiadać także Polacy¹⁵. Współpracowała w tej sprawie z Instytutem Yad Vashem w Jerozolimie, Główną Komisją Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce (po 1991 r. Główną Komisją Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu), instytucjami polonijnymi oraz organizacjami zrzeszającymi kanadyjskich Żydów. Dzięki jej osobistym staraniom i zbieranej z mozołem przez wiele lat dokumentacji historycznej ponad 100 Polaków otrzymało tytuł Sprawiedliwego wśród Narodów Świata. To także z jej inicjatywy w 1998 r. powstał w Polsce Komitet dla Upamiętnienia Polaków Ratujących Żydów, istniejący do dzisiaj, którego celem jest sporządzenie pełnej listy Polaków, którzy ratowali Żydów w okresie drugiej wojny światowej oraz ich imienne upamiętnienie w formie pomnika¹⁶.

Ważnym podsumowaniem jej starań o upowszechnienie prawdy o realiach stosunków polsko-żydowskich w latach drugiej wojny światowej i skali odpowiedzialności Niemiec za Zagładę była opracowana przez

¹⁵ Jako jeden z wielu przykładów kreowania takich niesprawiedliwych opinii można podać choćby czteroodcinkowy serial pt. *Holocaust: The Story of the Family Weiss*, wyprodukowany i emitowany wiosną 1978 r. przez amerykańską stację telewizyjną NBC. Opowiedziano w nim fikcyjną historię dwóch berlińskich rodzin – zasymilizowanych Żydów Weissów i powiązanych z nazistami Dorfów, która rozpoczyna się w połowie lat trzydziestych i kończy w 1945 r. Film, w którym główne role zagraли m.in. Meryl Streep, James Woods i Michael Moriarty, okazał się telewizyjnym sukcesem i zyskał ogromną popularność. Niestety obraz, który przyciągnął przed telewizyjne ekrany ponad 120 mln widzów, prezentował Polaków, jako współsprawców w niemieckiej eksterminacji Żydów. W filmie znalazły się na przykład sceny, gdy ubrani w polskie mundury żołnierze brutalnie rozstrzelali żydowskich więźniów czy też, gdy wspólnie z Niemcami, pacyfikowali warszawskie getto w 1943 r. „Mnie to bardzo ubodło” – mówiła później w jednym z wywiadów prasowych Anna Poray-Wybranowska. Zob. AIPN, sygn. 3957/248 („Wycinki prasowe dotyczące Anny Poray-Wybranowskiej”), s. 24.

¹⁶ W skład pierwszego kierownictwa kilkunastoosobowego Komitetu weszli m.in.: Andrzej Szyszko (Przewodniczący Rady Miasta Stołecznego Warszawy), prof. Andrzej Rottermund (dyrektor Zamku Królewskiego w Warszawie) i prof. Tomasz Strzembosz (Instytut Studiów Politycznych PAN). Funkcję sekretarza pełnił wówczas dr Jan Żaryn. W ramach Komitetu powołano także Komisję Historyczną, której zadaniem było prowadzenie działalności badawczo-dokumentacyjnej dotyczącej stosunków polsko-żydowskich w latach drugiej wojny światowej. Szerzej o działalności Komitetu zob. J. Żaryn, *Uczić Polaków ratujących Żydów*, „Kombatant. Biuletyn Urzędu do spraw Kombatantów i Osób Represjonowanych” 11 (227), 2009, s. 20-22; J. Żaryn, *Kościół, naród, człowiek, czyli opowieść optymistyczna o Polakach w XX wieku*, Warszawa 2012, s. 513-549.

nią publikacja pt. *Those Who Risked Their Lives*, która ukazała się drukiem w Chicago w 2007 r.¹⁷ Anna Poray-Wybranowska zamieściła w niej wykaz Polaków zamordowanych przez Niemców za pomoc udzieloną Żydom, obejmujący dane 706 osób oraz rozbudowaną o dodatkowe informacje historyczne listę ponad 5,4 tys. Polaków uznanych za Sprawiedliwych przez Instytut Yad Vashem w okresie do końca 2003 r.

Na podkreślenie zasługuje także fakt prowadzenia przez nią działalności charytatywnej. Pod wpływem wyboru metropolity krakowskiego Karola Wojtyły na papieża w 1978 r. dwa lata później powołała do życia organizację dobroczynną Pro Justitia (działającą do 2015 r.), której celem było zbieranie funduszy dla najbardziej potrzebujących na świecie. Zebrane środki były przesyłane do rozdysponowania przez Stolicę Apostolską, a organizacji patronowali kolejni arcybiskupi Montrealu¹⁸. Była także członkiem i fundatorem szeregu organizacji i stowarzyszeń polonijnych, m.in. Stowarzyszenia Polskich Kombatantów w Kanadzie, Polonii Wolnego Świata, Polskiego Ośrodka Społeczno-Kulturalnego w Londynie, Instytutu Józefa Piłsudskiego w Londynie, Domu Jana Pawła II w Rzymie, Fundacji św. Andrzeja Boboli (której przewodniczył Kazimierz Plater-Zyberk). Od 1983 r. była także damą Związku Polskich Kawalerów Maltańskich¹⁹.

Anna Poray-Wybranowska zmarła 25 lipca 2013 r. w wieku 94 lat w Montrealu. W jej nekrologu zapisano: „Poświęciła swe życie rodzinie, działalności społecznej i budowaniu dobrego wizerunku Polski w oczach innych narodów”²⁰. Trzy dni później odbył się pogrzeb, a urnę z jej prochami złożono na cmentarzu Mount Royal w Montrealu²¹.

Jej archiwum osobiste po uporządkowaniu i opracowaniu w Archiwum IPN zostało zinwentaryzowane jako Kolekcja Anny Poray-Wybranowskiej. Nazwa ta nie jest precyzyjna. Uogólniając, kolekcja jest specyficz-

¹⁷ A. Poray, *Those Who Risked Their Lives*, Chicago 2007.

¹⁸ Do końca 1983 r. stowarzyszenie zebrało i przekazało do Stolicy Apostolskiej ponad 13 tys. dolarów. AIPN, sygn. 3957/246 („Korespondencja osobista z osobami fizycznymi i instytucjami”), s. 60; AIPN, sygn. 3957/248 („Wycinki prasowe dotyczące Anny Poray-Wybranowskiej”), s. 1, 25.

¹⁹ AIPN, sygn. 3957/248 („Wycinki prasowe dotyczące Anny Poray-Wybranowskiej”), s. 25-29.

²⁰ Cyt. za: J. Żaryn, *Zmarła Anna Poray-Wybranowska...*, <https://wpolityce.pl/polityka/16-4721-zmarla-anna-poray-wybranowska-dzialaczka-polonijna-dama-maltanska-pani-aniu-jak-dobrze-i-madrze-swoje-zycie-wypelnilas> (dostęp 4 VIII 2023 r.).

²¹ *Anna Poray-Wybranowski*, „Montreal Gazette”, 27 VII 2013 r., <https://montrealgazette.remembering.ca/obituary/anna-poray-wybranowski-1066060796> (dostęp 4 VIII 2023 r.).

nym rodzajem zbioru archiwalnego, który, jak obrazowo ujął to Kazimierz Konarski, zawdzięcza „swe istnienie odwiecznemu ludzkiemu instynktowi zbierackiemu”²². Natomiast materiały zachowane po Annie Poray-Wybranowskiej są typowym archiwum osobistym, jej spuścizną, której największą część tworzy narosła historycznie i mająca określony układ (i w tym znaczeniu organiczna) dokumentacja dotycząca jej kilkudziesięcioletnich starań o uhonorowanie Polaków ratujących Żydów w latach okupacji niemieckiej. Nie jest to więc zbiór tylko zespół archiwalny, w którym można jedynie wyodrębnić zrośnięte z nim w jedną całość zbiory, które tworzą materiały zgromadzone przez Annę Poray-Wybranowską w związku z jej różnymi zainteresowaniami.

Całość zespołu po opracowaniu została podzielona na siedem następujących serii:

1. Materiały związane z dokumentowaniem pomocy udzielonej Żydom przez Polaków podczas II wojny światowej.
2. Materiały związane z działalnością Anny Poray-Wybranowskiej w Komitecie dla Upamiętnienia Polaków Ratujących Żydów.
3. Materiały biograficzne Anny Poray-Wybranowskiej.
4. Materiały biograficzne Jana Poray-Wybranowskiego.
5. Materiały dotyczące historii Rodzin Poray-Wybranowskich, Popiełów i Krasickich.
6. Materiały obce i nierozpoznane.
7. Załączniki.

Pierwsze dwie serie to wspomniane już materiały powstałe w wyniku działalności Anny Poray-Wybranowskiej w celu uhonorowania i upamiętnienia Polaków ratujących Żydów w latach drugiej wojny Światowej. Stanowią one, biorąc pod uwagę liczbę 234 j.a., ponad 73% całego zespołu.

Pierwsza seria obejmuje dokumentację wytworzoną w okresie od połowy lat 70. XX w. aż do pierwszej dekady XXI w. Generalnie składają się na nią materiały zarówno w języku polskim, jak i angielskim, które dotyczą konkretnych przypadków udzielania pomocy przez Polaków Żydom w latach II wojny światowej (sygn. od nr 1 do 205). Ponadto jest to także kore-

²² Ogólnie o specyfice archiwaliów proveniencji prywatnej, ich gromadzeniu, opracowaniu i udostępnianiu przez polskie archiwa zob. m.in.: A. Kulecka, *Spuścizny w archiwach, bibliotekach i muzeach w Polsce*, „Archeion” 100, 1999, s. 70-95; R. Górski, *Materiały proveniencji prywatnej w zbiorach archiwów państwowych: gromadzenie, opracowanie, udostępnianie*, „Archeion” 111, 2009-2010, s. 178-218; A. G. Dąbrowski, *Kolekcja – zbiór – spuścizna w teorii i praktyce archiwalnej*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 3-4 (100-101) 2020, <http://cennebezczenne.pl/wp-content/uploads/2020/10/2020-3-4-DABROWSKI.pdf> (dostęp 4 VIII 2023 r.).

spondencja ogólna w tych sprawach z różnymi instytucjami, organizacjami i stowarzyszeniami (sygn. od nr 206 do 213). Uzupełnieniem tej dokumentacji są zebrane przez Annę Poray-Wybranowską materiały publikacyjne (sygn. od nr 214 do 227), służące jej pomocą w ustalaniu i dokumentowaniu spraw poszczególnych osób, którymi się interesowała.

Jednostki archiwalne zawierające materiały dotyczące konkretnych przypadków udzielania pomocy przez Polaków Żydom to w większości korespondencja Anny Poray-Wybranowskiej z osobami pomagającymi lub ich rodzinami, z ocalonymi i ich najbliższymi krewnymi oraz z Instytutem Yad Vashem, który ostatecznie decydował o przyznaniu tytułu Sprawiedliwego. Tego rodzaju korespondencja to często różnej objętości indywidualne relacje historyczne, opracowane na prośbę Anny Poray-Wybranowskiej przez ratujących bądź przez ocalonych. Znalazła się tu też korespondencja z szeregiem instytucji, organizacji i stowarzyszeń, które w różny sposób i na różnych etapach służyły pomocą Annie Poray-Wybranowskiej w podjętych sprawach. Były to m.in. kanadyjskie organizacje upamiętniające ofiary Holokaustu (m.in. National Holocaust Remembrance Committee i Canadian Jewish Congress, Canadian Society for Yad Vashem The Holocaust Martyrs' and Heroes' Remembrance Authority), jak i organizacje polonijne (m.in. Kongres Polonii Kanadyjskiej) czy też stowarzyszenia kombatanckie. Materiały te są niekiedy wzbogacone kopiami wycinków i artykułów z prasy anglojęzycznej, informującej o faktach i upamiętnieniach, którymi zajmowała się Anna Poray-Wybranowska. Zdarzają się też jej własnoręczne notatki z zapiskami dotyczącymi wykonanych telefonów, wysłanych listów, czy też odbytych spotkań. Niekiedy osoby, z którymi się kontaktowała udostępniały jej także wybrane kopie dokumentów ze zbiorów rodzinnych, potwierdzających najczęściej różne wydarzenia z lat II wojny światowej.

Omawiane materiały Anna Poray-Wybranowska przechowywała w specjalnych teczkach dla akt wykonanych przez firmę Esselte – renomowanego producenta i sprzedawcę produktów biurowych. Z reguły sprawę dotyczącą jednej osoby pomagającej lub rodziny umieszczała w pojedynczej teźce. Niektóre materiały jednak łączyła ze sobą, gdy dotyczyły na przykład pomocy udzielanej przez szereg osób z jednej miejscowości lub, gdy w pomoc konkretnym ocalonym było zaangażowanych kilka polskich rodzin. W górnej części teźki wpisywała wersalikami nazwisko osoby lub rodziny, której sprawa dotyczyła. Niekiedy dodawała też (poniżej tych danych) nazwisko osoby lub osób uratowanych.

Jednostki archiwalne z tego rodzaju sprawami mają różną objętość, najczęściej od kilku do kilkunastu stron. Są też materiały zdecydowanie

bogatsze w dokumentację, bo liczące od kilkudziesięciu do niespełna 160 stron. Dotyczą one spraw przeciągających się, realizowanych przez wiele lat, czy też tych, które odnosiły się do większej liczby osób pomagających i uratowanych. Dla przykładu można w tym miejscu wymienić liczące ponad 150 stron materiały dotyczące rodziny Puchalskich z Niska (Anna, Stanisław, Jan i Wiktoria), którzy po likwidacji getta w Rozwadowie uratowali kilkuletniego Józefa Feita. Starania Anny Poray-Wybranowskiej o zebranie informacji na ich temat i następnie uznanie przez Yad Vashem trwały prawie 7 lat (1993-2000)²³. Obszerna (niespełna 60 stron) i interesująca jest też korespondencja z lat dziewięćdziesiątych dotycząca wojennych losów Antoniego Reńskiego, uczestnika akcji pomocy dla getta warszawskiego (akcja „Żet”), a później więźnia Pawiaka i obozu koncentracyjnego Gross Rosen. Swoje okupacyjne losy opisał on po wojnie m.in. w popularnych książkach *Tramwaj z Alei Szucha* (Warszawa 1979) i *Czytanie z dłoni* (Warszawa 1983). Niestety starania Anny Poray-Wybranowskiej o przyznanie mu tytułu Sprawiedliwego zakończyły się niepowodzeniem²⁴. Za obfitą i ciekawą należy uznać dokumentację sprawy dotyczącej mieszkańców wsi Czajków, którzy ukrywali uciekinierów z getta w Staszowie. Rodziny Dylów, Harów, Brzyszców, Tutaków, Gawlaków i Gawłów uratowały wówczas w sumie kilkunastu Żydów, dając im bezinteresownie schronienie i żywność od jesieni 1942 r. Anna Poray-Wybranowska korespondowała w ich sprawie od 1987 r. Zdołała dotrzeć do 12 Żydów mieszkających w Izraelu i Stanach Zjednoczonych, którzy mogli zaświadczyć o uzyskanej pomocy w Czajkowie. Ostatecznie tytuły Sprawiedliwych przyznano 12 mieszkańcom przywołanej miejscowości dopiero dziewięć lat później, bo latem 1996 r.²⁵

Część korespondencji wytworzonej przez Annę Poray-Wybranowską dotyczyła także spraw, gdzie ostatecznie nie udało jej się ustalić bliż-

²³ AIPN, sygn. 3957/112 („Puchalski, Stan. Feit, Józef [dokumentacja dotycząca pomocy udzielonej przez: Puchalski Stanisław (ojciec), Anna, Stanisław (syn), Stanisław (s. Kazimierza), Stefania, Emilia, Jan, Antoni, Maria, Adam, Genowefa, Wiktoria]”), s. 1-155.

²⁴ AIPN, sygn. 3957/92 („Dokumentacja dotycząca pomocy udzielonej przez: Mroczek, Reński Antoni, Wierzbicka”), s. 1-62.

²⁵ AIPN, sygn. 3957/23 („Czajków i okolice [dokumentacja dotycząca pomocy udzielonej przez: Brzyszc Szczepan i Maria, Bublik, Ciumdziewicki Witold, Dyrzc Maria i Franciszek, Dyl Piotr, Michalina, Michał, Marianna, Janina i Irena, Dyrzc-Freeman Irena, Gawł Henryk, Krystyna, Franciszek i Katarzyna, Gawlak Józef, Głowacki Józef, rodzina Hora, Koronacki Stefan, ks. Król Antoni, Macias Jan, Helena, Jan, Regina i Wincenty, Niewirowicz, Rogala Bartłomiej, Skura Andrzej i Marianna, Józef, Franciszka, Marianna, Anna, Stefan i Stanisław, Szaraniec Wiktoria, Szczerbic Tadeusz i Anastazja, Szczerbińska Maria, Szczurek Bolesław, rodzina Szefer, Szmurło Janina, Sztabowa Róża, Ślęzak-Gawlak Regina, Tutak Antoni, Matylda, Michał i Józef”), s. 1-160.

szych danych osób, które ratowały Żydów, nawet pomimo odnalezienia konkretnych ocalonych osób. Materiały te liczą w sumie 50, z reguły kilkunastu j.a. (sygn. od 156 do 205). Zawierają one głównie listy kierowane przez Annę Poray-Wybranowską do uratowanych w latach wojny Żydów z prośbą o przekazanie jakichkolwiek informacji o pomagających im Polakach. Standardowo, instruowała w nich adresatów o procedurach wymaganych przez Instytut Yad Vashem przy rozpatrywaniu tego rodzaju spraw (m.in. konieczność złożenia dokumentów w izraelskiej placówce dyplomatycznej lub notarialne potwierdzenie sporządzonej relacji i wysłanie jej do Jeruzolimy). Niestety, zdecydowana większość tych listów pozostała bez odpowiedzi.

Z kolei korespondencja ogólna, którą wyodrębniono w tej serii w ramach kilku j.a. dokumentuje rozległe kontakty Anny Poray-Wybranowskiej, zarówno z szeregiem często znanych powszechnie osób, jak i z różnymi organizacjami, instytucjami, stowarzyszeniami i mediami. Znalazły się tu m.in. wzory pism opracowane przez Annę Poray-Wybranowską, ułatwiające jej rozsyłanie od lat siedemdziesiątych XX w. różnych prośb i zapytań w sprawach polskich Sprawiedliwych oraz obszerna korespondencja przede wszystkim z Instytutem Yad Vashem i Główną Komisją Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce (od. 1991 r. Główną Komisją Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu), która m.in. ilustruje stan realizacji niektórych spraw dotyczących polskich Sprawiedliwych czy też prowadzonych badań historycznych z zakresu relacji polsko-żydowskich w latach drugiej wojny światowej. Wśród adresatów jej korespondencji można odnaleźć szereg znamienitych osobistości – duchownych, polityków, naukowców, artystów. Pisała w ważnych dla niej sprawach m.in. do Ojca Świętego Jana Pawła II, Władysława Bartoszewskiego, Stefana Korbońskiego, Krzysztofa Zanussiego, Andrzeja Wajdy, czy też Jana Karskiego.

Uzupełnieniem omówionych powyżej archiwaliów są materiały publikacyjne, które służyły Annie Poray-Wybranowskiej pomocą w zbieraniu dokumentacji poszczególnych spraw, nawiązywaniu kontaktów z osobami ratującymi i uratowanymi, czy też ustalaniu faktów dotyczących pomocy udzielanej Żydom przez Polaków w okresie okupacji. Składają się na nie przede wszystkim kserokopie tekstów historycznych dotyczących wspomnianej problematyki, zarówno polskich autorów (m.in. Szymona Datnera, Waclawa Bielawskiego, Czesława Pilichowskiego, Władysława Bartoszewskiego, Zofii Lewin, Barbary Engelking, Krzysztofa Urbańskiego, Władysława Smólskiego, Stefana Nowickiego), jak i zagranicznych (m.in. Rachmiela Frydlanda, Irene Gut Opdyke, Mordecai Paldiela, Richarda C. Lukasa, Yisraela Gutmana i Johna Sacka). Anna Poray-Wybranowska

zbierała także artykuły, doniesienia i notki prasowe dotyczące niemieckich represji i szeroko rozumianych relacji polsko-żydowskich, publikowane w latach 1968-2008 w prasie polskiej, zachodniej i polonijnej. Są to bogate zbiory, świadczące o rozwoju zainteresowań historycznych Anny Poray-Wybranowskiej, które liczą ponad 2 tys. stron. Oddzielną j.a. w tej części archiwum osobistego tworzy kserokopia publikacji wydanej przez Główną Komisję Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w 1997 r. pt. *Those Who Helped. Polish Rescuers of Jews During The Holocaust* (red. R. Walczak i inni). Anna Poray-Wybranowska naniósł na niej odręcznie szereg korekt i uzupełnień dotyczących zauważonych przez nią nie tylko błędów językowych w tłumaczeniu pracy na język angielski, ale także niektórych braków i pomyłek merytorycznych, które znalazły się w publikacji²⁶. W odrębnej j.a. znajduje się też reprodukcja wspomnianej wcześniej książki Anny Poray-Wybranowską pt. *Those Who Risked Their Lives*²⁷.

Następna seria to siedem j.a. z materiałami dotyczącymi działalności Anny Poray-Wybranowskiej we wspomnianym wcześniej Komitecie dla Upamiętnienia Polaków Ratujących Żydów (sygn. od 228 do 234). Jako pomysłodawca przedsięwzięcia i członek honorowy Komitetu, od samego początku jego funkcjonowania, przez następne piętnaście lat (aż do swojej śmierci w 2013 r.) silnie wpływała na jego organizację, aktywność i nawiązane kontakty²⁸.

Główny trzon tej serii stanowi korespondencja prowadzona przez Annę Poray-Wybranowską z polskimi instytucjami pamięci, osobistościami życia naukowego i politycznego, a później także z poszczególnymi członkami Komitetu w latach 1986-2012. Dzięki tym dokumentom możliwe jest odtworzenie jego genezy, przyjętych celów i form działalności, kształtu organizacyjnego i składu osobowego. Duża część tej ciekawej korespondencji dotyczy realizacji wspomnianego wcześniej pomysłu Anny Poray-Wybranowskiej, aby upamiętnić w Warszawie wszystkich Polaków ratujących Żydów w latach wojny pamiątkowymi tablicami, na których znalazłyby się ich nazwiska. Pomysł ten udało się w części zrealizować 19 czerwca 2001 r. fundując w Kościele Wszystkich Świętych na placu Grzybowskim w War-

²⁶ AIPN, sygn. 3957/219 („Those Who Helped. Polish Rescuers of Jews during the Holocaust. Part III, Warszawa 1997”), s. 1-227.

²⁷ AIPN, sygn. 3957/220 („Anna Poray, Those Who Risked Their Lives, Chicago 2007”), s. 1-375.

²⁸ Dokumentacja zachowana po działalności Komitetu znajduje się także w zasobie AAN. Niektóre relacje historyczne zebrane przez Komitet zostały także opublikowane w pracy pt. *Polacy Ratujący Żydów. Historie niezwykłe*, w opracowaniu Jana Żaryna i Tomasza Sudoła (Warszawa 2014).

szawie tablicę poświęconej polskim Sprawiedliwym. Tablicę poświęcił prymas Polski ks. kardynał Józef Glemp, a w uroczystości wziął także udział premier prof. Jerzy Buzek. W omawianych materiałach zachowało się kilkanaście fotografii z przebiegu tego wydarzenia²⁹. Na uwagę zasługują też dokumenty powstałe w wyniku działalności samego Komitetu. Są to m.in. protokoły z kolejnych zebrań stowarzyszenia, jego statut czy też dokumentacja dotycząca opracowanych przez członków Komitetu projektów badawczych³⁰. Warto odnotować, że w przywołanych materiałach jest też przechowywana kasetka dyktafonowa z unikalnym nagraniem posiedzenia Komitetu z 26 października 2000 r., które odbyło się w siedzibie Instytutu Studiów Politycznych PAN w Warszawie³¹.

W następujących trzech seriach znajdują się materiały zawierające dokumenty osobowe i rodzinne Anny Poray-Wybranowskiej (sygn. od nr. 235 do 293). Jest to różnorodna w formie dokumentacja dotycząca jej rodziców, męża, dzieciństwa, edukacji, pracy zawodowej, aktywności społecznej oraz zainteresowań pozazawodowych i pozahistorycznych. Składają się na nią m.in. jej życiorysy, akta metrykalne, dowody tożsamości, dokumentacja dotycząca zdobytej edukacji, dyplomy, otrzymane życzenia, wycinki prasowe z udzielonymi przez nią wywiadami oraz różna korespondencja dotycząca spraw rodzinnych i prywatnych. Anna Poray-Wybranowska była miłośniczką polskiej muzyki klasycznej. W kilku j.a. znajdują się materiały ilustrujące jej zainteresowania muzyczne, w tym m.in. korespondencja z tak wybitnymi pianistami jak Witold Małcużyński i Artur Rubinstein. Przez wiele lat przyjaźniła się też ze światowej sławy skrzypkiem Henrykiem Szeryngiem, który kilkakrotnie był jej gościem w Montrealu³². Oprócz

²⁹ AIPN, sygn. 3957/234 („Odsłonięcie w Kościele Wszystkich Świętych w Warszawie tablicy upamiętniającej Polaków ratujących Żydów podczas II wojny światowej i uroczyste posiedzenie Komitetu dla Upamiętnienia Polaków Ratujących Żydów”), s. 1-41.

³⁰ AIPN, sygn. 3957/231 („Dokumentacja dotycząca publicznego upamiętnienia Polaków udzielających pomocy Żydom podczas II wojny światowej, w tym działalności Stowarzyszenia dla Upamiętnienia Polaków Ratujących Żydów i Komitetu Uczczenia Polaków ratujących Żydów w latach 1939-1945”), s. 135-136, 164-176; AIPN, sygn. 3957/232 („Dokumentacja dotycząca publicznego upamiętnienia Polaków udzielających pomocy Żydom podczas II wojny światowej, w tym działalności Komitetu Uczczenia Polaków ratujących Żydów w latach 1939-1945”), s. 20-27, 116-133, 144-146, 172-188, 221-231.

³¹ AIPN, sygn. 3957/228 („Posiedzenie Komitetu dla Upamiętnienia Polaków Ratujących Żydów w dniu 26 października 2000 r.”).

³² AIPN, sygn. 3957/252 („Materiały dotyczące Karola Małcużyńskiego, w tym programy koncertów, materiały promocyjne, fotografie”), s. 1-76; AIPN, sygn. 3957/255 („Materiały dotyczące Artura Rubinsteina, w tym korespondencja i foldery reklamowe”), s. 1-13; AIPN, sygn. 3957/256 („Materiały dotyczące Henryka Szerynga, w tym wspomnienia pośmiertne, programy koncertów, korespondencja, wycinki prasowe, fotografie”), s. 1-173.

folderów i artykułów prasowych dotyczących różnych wydarzeń koncertowych materiały te zawierają także unikalne fotografie wirtuozów, z którymi utrzymywała kontakty.

Dwie ostatnie serie (sygn. od 294 do 319) można zaliczyć do *variów*, bowiem zawierają dokumentację, której, ze względu na różne pochodzenie, nie da się przyporządkować do pozostałych materiałów zespołu. Są to m.in. kopie publikacji dotyczących różnych aspektów dziejów Polski, fotografie miejsc pamięci i zabytków w Polsce czy też kilka numerów niszowego czasopisma pt. „Najjaśniejszej Rzeczypospolitej” – wydawanego i redagowanego w latach 1990-2003 przez Andrzeja Reymanna.

Anna Poray-Wybranowska była wyjątkowym kustoszem pamięci o polskich Sprawiedliwych i rzeczywistym obrońcą dobrego imienia Polski na Zachodzie. Co charakterystyczne, pozostała też do końca życia osobą niezależną i wyjątkowo skromną. Swoją tytaniczną pracę na rzecz godnego i trwałego upamiętnienia polskich Sprawiedliwych traktowała wyłącznie jako bezinteresowną służbę dla Polski i jej przyszłych pokoleń.

Jej archiwum osobiste to wartościowe materiały pod względem możliwości badawczych zarówno dla archiwistów, jak i historyków. Duża część tego zespołu narastała historycznie i posiada określony układ nadany przez twórcę. Sprawia to, iż omawiane materiały mogą być interesującym przedmiotem badań procesów archiwotwórczych, charakterystycznych w tym wypadku dla powstawania archiwów osobistych i służących określeniu ich genetyki. I nie musi tu chodzić jedynie o formalną analizę archiwum, ale i o wskazanie pewnych indywidualnych cech jego twórcy.

Archiwum osobiste Anny Poray-Wybranowskiej jest też kopalnią wiedzy dla historyków zajmujących się relacjami polsko-żydowskimi w latach II wojny światowej. Umożliwia ono nie tylko podstawową rekonstrukcję szeregu nieznanych szerzej faktów związanych z działalnością pomocową Polaków dla Żydów w latach wojny, ale może także służyć weryfikacji bądź uzupełnieniu ustaleń już od dawna obecnych w literaturze przedmiotu.

Są to także materiały, które, prędzej czy później, staną się podstawą przygotowania potrzebnej pracy monograficznej poświęconej Annie Poray-Wybranowskiej. Bogactwo omawianego archiwum osobistego zachęca zarówno do rekonstrukcji kolei jej ciekawego życia, opisu aspiracji rodzinnych, zawodowych i naukowych, jak i do dokładnej analizy jej imponującej działalności społecznej i dokumentacyjnej.

Streszczenie

Anna Poray-Wybranowska z domu Popiel była osobą wyjątkową. Urodzona w małopolskich Ściborzycach (woj. krakowskie) wychowywała się w Kostrzynku i Mościskach – majątku rodziców (Zofii z Krasickich i Wacława Popiela). Po wybuchu wojny udało jej się wyjechać do Włoch, gdzie w 1944 r. ukończyła nauki polityczne na Uniwersytecie w Perugii. Przed końcem wojny wstąpiła do 2. Korpusu Polskiego i zaangażowała się w działalność Pomocniczej Służby Kobiet. W 1947 r., po osiedleniu się w Anglii, wyszła za mąż za Jana Poray-Wybranowskiego – oficera NSZ. Razem z mężem i dziećmi, po wyjeździe z Europy, przez kilka lat mieszkała w Argentynie, a potem w Stanach Zjednoczonych. Po śmierci męża (1959 r.) przeprowadziła się do Kanady i zamieszkała na stałe w Montrealu. Pracowała w bibliotekach uniwersyteckich, gdzie była pionierką komputeryzacji ich zbiorów. Aktywnie angażowała się także w życie polskiej społeczności w Kanadzie – kierowała m.in. Biblioteką Polskiego Instytutu Naukowego w Montrealu, przez wiele lat pełniła też funkcję sekretarza Instytutu. Od końca lata siedemdziesiątych poświęciła się dokumentowaniu pomocy udzielanej przez Polaków Żydom w latach II wojny światowej. Zbierała archiwalia, intensywnie korespondowała z instytucjami, urzędami i osobami prywatnymi. Jej determinacja i upór doprowadziły do uznania przez Yad Vashem ponad 100 Polaków jako Sprawiedliwych wśród Narodów Świata. Zgodnie z jej testamentem, zgromadzona przez nią dokumentacja została przejęta w 2019 r. przez Archiwum IPN. Jest to bardzo obszerne, bo liczące w sumie 319 j.a., archiwum osobiste, a jego największą część stanowią cenne dla historyków materiały dokumentujące polską pomoc dla Żydów w latach okupacji niemieckiej.

SŁOWA KLUCZOWE: Anna Poray-Wybranowska, archiwum osobiste, spuścizna, Archiwum IPN, II wojna światowa, Holokaust, Sprawiedliwi, Yad Vashem, emigracja, Polski Instytut Naukowy w Montrealu

Summary

Anna Poray-Wybranowska née Popiel was an exceptional person. Born in Ściborzyce (Cracow Voivodeship), she grew up in Kostrzynek and Mościska – her parents' estate (Zofia née Krasicki and Wacław Popiel). After the war broke out, she managed to go to Italy, where in 1944 she graduated from political science at the University of Perugia. Before the end of the war, she joined the 2nd Polish Corps and was involved in the Women's Auxiliary Service. In 1947, after settling in England, she married Jan Poray-Wybranowski, an officer of the National Armed Forces. After leaving Europe with her husband and children she lived in Argentina for several years, and then in the United States. After her husband's death (1959), she moved to Canada and settled permanently in Montreal. She worked in university libraries, where she was a pioneer in the computerization of their collections. She was also actively involved in the life of the Polish community in Canada. She managed, among others, The Library of the Polish Institute of Arts and Sciences

in Montreal, for many years she was also the secretary of the Institute. From the late 1970s, she devoted herself to documenting the help provided by Poles to Jews during World War II. She intensively collected archives, correspondence with institutions, offices and private persons. Her determination and stubbornness led to Yad Vashem recognizing over 100 Poles as Righteous Among the Nations. According to her last will, the documentation she collected was taken over in 2019 by the Archives of the Institute of National Remembrance. It is a very extensive personal archive, amounting to a total of 319 archival units, and its most significant part consists of materials documenting Polish aid to Jews during the German occupation, which is valuable for historians.

KEY WORDS: Anna Poray-Wybranowska, personal archive, legacy, Archive of the Institute of National Remembrance, World War II, Holocaust, Righteous, Yad Vashem, emigration, Polish Scientific Institute in Montreal

Bibliografia

Źródła

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie, sygn.: 3957/23, 3957/92, 3957/112, 3957/219, 3957/220, 3957/228, 3957/231, 3957/232, 3957/234, 3957/235, 3957/236, 3957/237, 3957/239, 3957/246, 3957/248, 3957/250, 3957/251, 3957/252, 3957/255, 3957/256, 3957/276, 3957/278, 3957/284, 3957/288

Akty prawne

Dz.U. z 2023 r., poz. 102, Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej - Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (tekst jednolity).

Literatura

Anna Poray-Wybranowski, „Montreal Gazette”, 27 VII 2013 r., <https://montrealgazette.remembering.ca/obituary/anna-poray-wybranowski-1066060796> (dostęp 4 VIII 2023 r.).

„...aby każdy okrucieństwo historii zostało uratowane!”. *Archiwum Pełne Pamięci*, red. T. Gallewicz-Dołowa, Wojciech Kujawa, Warszawa 2021.

Buliński R., *Anna Poray-Wybranowska. Zachować ślad*, <https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/polacy-ratujacy-zydow/99714,Anna-Poray-Wybranowska-Zachowac-slاد.html> (dostęp 4 VIII 2023 r.).

Chodakiewicz M. J., *Pani Anna*, „wSieci Historii” 8 (15) 2014, s. 46-48.

Dąbrowski A. G., *Kolekcja - zbiór - spuścizna w teorii i praktyce archiwalnej*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 3-4 (100-101) 2020, <http://cennebezcenne.pl/wp-content/uploads/2020/10/2020-3-4-DABROWSKI.pdf> (dostęp 4 VIII 2023 r.).

- Górski R., *Materiały proveniencji prywatnej w zbiorach archiwów państwowych: gromadzenie, opracowanie, udostępnianie*, „Archeion” 111, 2009-2010, s. 178-218.
- Kapczyńska R., *Wacław Popiel herbu Sulima*, Mazańcowice 2014.
- Kapczyńska R., *Wacław Popiel patron TUL w Brzostowie*, „Polski Uniwersytet Ludowy. Kwartalnik Towarzystwa Uniwersytetów Ludowych” 4 (75), 2007, s. 81-85.
- Kulecka A., *Spuścizny w archiwach, bibliotekach i muzeach w Polsce*, „Archeion” 100, 1999, s. 70-95
- Miszewski D., *Ład międzynarodowy w ideologii Rycerskiego Zakonu Krzyża i Miecza w czasie drugiej wojny światowej*, „Saeculum Christianum” 22, 2015, s. 253-260.
- Pappius H. M., Władysiuk S., *Polski Instytut Naukowy w Kanadzie i Biblioteka im. Wandy Stachiewicz*, <https://www.mabpz.org/publikacje-b/polski-instytut-naukowy-w-kanadzie-i-biblioteka-im-wandy-stachiewicz-2> (dostęp z 4 VIII 2023 r.).
- Polacy Ratujący Żydów. Historie niezwykłe*, oprac. J. Żaryn i T. Sudoł, Warszawa 2014.
- Poray A., *Those Who Risked Their Lives*, Chicago 2007.
- Ronij A., *Śp. Anna hr. Poray-Wybranowska (1919-2013)*, „Głaukopis” 29, 2013, s. 374-378.
- Żaryn J., *Kościół, naród, człowiek, czyli opowieść optymistyczna o Polakach w XX wieku*, Warszawa 2012.
- Żaryn J., *Uczcić Polaków ratujących Żydów*, „Kombatant. Biuletyn Urzędu do spraw Kombatantów i Osób Represjonowanych” 11 (277) 2009, s. 20-22.
- Żaryn J., *Zmarła Anna Poray-Wybranowska, działaczka polonijna, Dama Maltańska*, „wPolityce”, 22 VIII 2013 r., <https://wpolityce.pl/polityka/164721-zmarla-anna-poray-wybranowska-dzialaczka-polonijna-dama-maltanska-pani-aniu-jak-dobrze-i-madrze-swoje-zycie-wypelnilas> (dostęp 4 VIII 2023 r.).